

JAZYK J. A. KOMENSKÉHO

* 28.3. 1592 Nivnice u Uherského Brodu

† 15.11. 1670 Amsterdam

Hláskosloví

- výjimky x nč. hláskosloví

1. dvojí l – ě

př. *zlato, blatem, miluje, žaludeček, mluvíti*
tělo – lok. o těle

2. měkké p´

př. *přip´al se* (= „připjal se“), *rozp´ali*

- kolísání samohláskové kvantity:
moravismy: *blato, hlina, žaba, špina*
délka u adverbii: *hůřejí, pevněji*
kolísání u imperativů: *kupůj, zkušůjte, nahlédni, sáhni*
- odchylky od současné spisovné češtiny:
uřad // ouřad, umysl // oumysl

Tvarosloví

- zbytky duálu
kolísání *nohama – nohami; rukou – rukách*
- slovesa na –ovati:
rozvracovati, stačovati, ušetřovati, probuzovati, zkušovati, vracovati, přemyšlovati – vedle přemýšletí)
- příslovce
lépeji // lépe // lép; déle // déleji; hůř // hůřejí; méně // méněji

Syntax

viz další stranu

Stylové rozrůznění v dílech J. A. Komenského – v rovině syntaktické

1. syntax s rysy blízkými mluvenému jazyku

Děti vždycky rádi dělají něco; proto že krev mladá tiše státi nemůž. A to jest hrubě dobře; nercili jim toho brániti nesluší, alebrž i zamýšleti jim, aby vždycky co dělati měli. Necht' jsou mravenečkové, vždycky se okolo něčeho čmýrající [hemžící se], nosící, vláčící, skládající, překládající: toliko aby rozumně dělali, což dělají, pomáhati jim a ukazovati všeho mustr, by pak titěrky byly (jakož v jiném jich cvičiti nejprv nelze), neliknovati se pohráti s nimi.

Informatorium školy mateřské (kolem 1630)

2. humanistická perioda

struktura souvětí: vokativ + 3 věty : 3 věty

Všemohoucí Bože, jemuž samému ta čest náleží, že pánem a stvořitelem jsi všech věcí, viditelných i neviditelných, od něhož všeliká rodina na nebi i na zemi jmenuje se : k toběť obzvláště jako k Otci nejmilejšímu, my lidský tvor patření své máme, proto že zvláštní radou a uvážením naše pokolení od tebe stvořeno a divnou moudrostí sformováno jest, tělo z truple [hmoty] zemského, duše pak od tebe samého z podstaty tvé vdechnuta proto, abychom obraz tvůj byli.“

Informatorium školy mateřské (kolem 1630)

struktura souvětí: Jak 1H, a 2H : tak 3H, a 4H.

Jak kaménků drahých do olova nesázejí, ale do zlata, a třpytí se oboje tím pěkněji : tak umění nemá se pojiti s grobiánstvím, ale s mravy dobrými, a bude jedno druhému ozdobou.

Didactica, to jest Umění umělého vyučování (1632)

3. syntaktický paralelismus ve výstavbě několika vedle sebe stojících souvětí

Není-li veliké, cokoli v svých uměních lidé mají, všemu rozuměti, aby i o řemeslných uměních lépe třeba a gruntovněji než sám řemeslník souditi a mluvití mohl? Není-li veliké všecken světa okršlek tak v mysli nositi, aby se na rozličné jeho národy, krajiny, města, hory, řeky, zátoky, ostrovy etc. kdy chtěl díval? Není-li veliké všech předešlých věků obraz také před očima míti, aby rozličné lidského pokolení, národů, krajin, měst, osob etc. činy, příhody, proměny, války, potýkání, vítězství, sumou rozličná předsevzetí a v věcech daření nebo nedaření dlé libosti spatřovati mohl? Není-li veliké rozdílných národů knihy čísti, a co oni v svých pokladích mají, vyzvídati : tolikéž s nimi o věcech svých rozmlouvati moci, a to tak, aby i kořenům všech jazyků rozuměl i jakoukoli rozkvetlou řeč kdykoli vyvésti uměl?

Didactica, to jest Umění umělého vyučování (1632)

Slovní zásoba

- deminutiva v Informatoriu školy mateřské

kalamáříček, káznička („kázeň“), *modlitbičky, mravenček, rozumek, teménko, ustečka*

dětská slova: [děti], „... v druhém teprv a třetím roce začínají porozumívat, co papa jest, co bumba, co chléb... co člověk, co kravička, co psíček...“

pozn. ad funkce deminutiv obecně – Ivan Medek

http://www.bbc.co.uk/czech/domesticnews/story/2004/06/040616_radiofejeton.shtml

- lexikální moravismy ve Dvěřích jazyků odevřených

konoušení (= „konejšení“), *ochalebně, ochalebnost* (= „lichotný, lichotnost“), *pálené* (= „kořalka“), *pleštiti* (= „plesknout“), *švárnost* (= „půvab(nost)“)

distributivní slovesa: *pomeškati, pozpívati, ponabrousiti, poseznámiti se, povycvičiti se, porozprávěti*

- neologismy u Komenského ve srovnání s Husem

Hus

1. nositelé záporných vlastností: *obžerník, radovník, krkač* („kdo nerozumně mluví“)
2. negativní činnosti: *pickovati se* („cpát se, hltavě a přes míru jíst“), *labužiti v čem* („libovat si v něčem“)
3. tělesné jevy: *chřípěti* („chraptět“), *blikotati na oči* („špatně vidět“)

Komenský

- slabší emoc. náboj
kolotání, lopotování
- více kladných (deminutiva, př. viz výše)
- samosvojnost* – „když ... člověk sám svůj chce býti“
- každodeniček* - deník

- přejímání cizích slov

Hus „*toť viklefista, neposlúchá cierkvi svaté*“

Komenský

přikazatel x *preceptor* (= „vychovatel“)

z latiny:

exces = „výstřednost; přemíra“; *partikulární* = „dílcí, zvláštní“;
reformací = „náprava“

z němčiny:

mustr, šacovati = „oceňovat“, *troštovati se* = „utěšovat se“

z franc.:

drakon = „dragoun“

z ital.

štylét = „dýka“, *artyšok*

slovník **Thesaurus linguae bohemicae** (Poklad jazyka českého) – dochované torzo

BAROKNÍ MLUVNICE ČEŠTINY (I.)

od poloviny 17. století

- Jan Drachovský: *Grammatica boemica in V [quinque] libros divisa*, rkp. asi 1640, ed. Matěj Václav Štejer 1660
- Jiří Konstanc: *Lima linguae, tj. Brus jazyka českého*, 1667
odtud „brusič“, jinak i „purista“ (z lat. *purus* = „čistý, ryzí“)
- Matěj Václav Štejer: *Výborně dobrý způsob, jak se má po česku psáti neb tisknouti* (též *Žáček*), 1668